

Tatabánya 1972 őszén ünnepelte várossá egyesítésének 25. évfordulóját. Írásomban az ünnepségsorozat és az előkészületek menetrendjét mutatom be, ezzel összefüggésben két fő kérdésre keresve a választ: 1. Mit kívánt

64 Macher Péter

TATABÁNYA VÁROS 25 ÉVES JUBILEUMA

hangsúlyozni a korabeli városvezetés az ünnepségen keresztül? 2. Hogyan próbálta annak tartalmát átideologizálni? Tanulmányom elkészítéséhez a Tatabánya Megyei Jogú

Város Levéltárában őrzött Tatabánya Városi Tanács iratanyagát, valamint a jubileum alkalmából elkészült helytörténeti kiadványokat használtam. Az ünnepség mint esemény vizsgálatához szükség volt a korabeli Dolgozók Lapja egyes számainak áttekintésére is.

Röviden szükséges kitérni Tatabánya történetének áttekintésére. A későbbi város három elődtelepülését, Alsógallát, Felsőgallát és Bánhidát már a 13. században említik okleveles források. Ezek a települések a Bécs és Buda közötti fontos kereskedelmi útvonal mentén helyezkedtek el, ezért gazdaságilag már ekkor fejlettnek számítottak. 1526 után azonban – a török háborúk időszakában – a három falu lényegében elpusztult, amihez jelentősen hozzájárult, hogy a török hódoltság és a Magyar Királyság határszélén helyezkedtek el. Újjáépíteni csak a 18. században fogják a falvakat idegen ajkú népességgel: Alsógallára és Felsőgallára német, Bánhidára szlovák és részben magyar telepeseket telepítenek. A térség etnikai összetétele így már a 18. század első felében heterogén arculatot mutat.¹

Az 1896-os év jelent újabb mérföldkövet a térség történetében. A Magyar Általános Kőszénbánya (MÁK) Rt. ekkor nyitja meg az első bányaaknát Alsógalla község határában. Hamarosan kiterjedt bánya- és iparvidék fejlődik ki, ami alapvetően módosítja a Tatai járás gazdaságát, társadalmi összetételét, valamint az épített környezetet is. Az így keletkezett Alsógalla-bányatelepből 1902-ben Tatabánya elnevezéssel kisközég alakul, majd 1923-ban nagyközségi rangot nyer.² Gyáripari beruházások egész sora valósul meg.³ A fejlődés nagyságát pedig mi sem szemlélteti jobban, mint hogy idővel már olyan üzemeket is működtetnek, amelyek már nem kapcsolódnak a szénbányászati iparághoz.

A fejlődésnek ugyanakkor árnyoldalai is vannak. A beruházások eredményeképpen a négy település fokozatosan összeépül, ami közigazgatási problémákat von maga után. Ezek szemléltetésére érdemes megjegyezni, hogy az egyszerű bányászok sokszor maguk sem tudták megmondani az illetékes hatóságoknak, hogy tulajdonképpen melyik településen is élnek. Egyszerűen csak a „bányatelep” kifejezést használták lakóhelyükre. Ezen problémák

orvoslására már az 1930-as években felmerült a községek várossá egyesítésének gondolata. Ezt azonban a MÁK Rt., amelynek befolyása mindvégig meghatározó volt a térségben, határozottan ellenezte.

A második világháború azonban megváltoztatta az addig meglévő állapotokat. Tatabányát és térségét 1945. március 21-én foglalta el végérvényesen a Vörös Hadsereg. Szinte azonnal megalakultak a községek ügyeit intéző nemzeti bizottságok, valamint április elején az üzemi bizottságok is. A Magyar Kommunista Párt (MKP) vezető szerepe kezdettől fogva egyértelmű volt, már csak azért is, mert az ipari és bányamunkásság körében valóban népszerű volt. Sokatmondó tény, hogy amíg az 1945. november 4-i választásokon a Független Kisgazdapárt szerezte országosan a szavazatok 57%-át, addig Tatabányán a kommunisták nyertek ehhez hasonló arányban. Az üzemi bizottságok is a kommunista párt befolyása alatt álltak.

A pártállam országos kiépülésével Tatabányán is megváltoztak a viszonyok. 1946 nyarán államosították a szénbányászati iparágat. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a MÁK Rt. tatabányai iparvidékén leválasztották a bányaüzemeket, valamint a működésükkel közvetlenül összefüggő üzemeket. Innentől fogva a MÁK Rt. mellett az állam is előlépett mint az iparvidék egyik tulajdonosa. A MÁK Rt. további működését ugyanakkor folyamatosan ellehetetlenítették. Ennek betetőzéseként 1948. március 25-én államosították a 100 főnél több alkalmazottat foglalkoztató üzemeket, lényegében a teljes nagyipari szektort.⁴ Ezzel számos nagymúltú vállalathoz hasonlóan a MÁK Rt. is megszűnt. A tatabányai iparvidék így teljes egészében az állam tulajdona lett.

Az új bányaüzemek igazgatgatását azonban nehezen tudták megszervezni. Először országos szinten létrehozták a Magyar Állami Szénbányák (MÁSZ) Rt.-t, melynek IV. számú Bányakerülete fedte le a tatabányai bányaüzemeket. A Rákosi-rendszer erős centralizációs törekvéseinek keretében 1952-ben megalapították a Tatabányai Szénbányászati Trösztöt, majd egy decentralizációs folyamat keretében 1967-ben létrehozták a Tatabányai Szénbányákat.

A szénbányászati igazgatással párhuzamosan a közigazgatásban is változások történtek. Az MKP elkötelezett volt a négy település várossá egyesítése mellett. Így 1947. október 10-én ki is mondták Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida és Tatabánya egyesítését a tatabányai Népházban. Az új település 1947 és 1950 között Tatabánya Megyei Város néven működött. 1950-ben országos szinten is bevezették a tanácsrendszert, így a település hivatalos elnevezése Tatabánya Város lett. Esztergomtól átvette a megyeközpont funkcióját is, amit majd 1952-től gyakorolt, a Megyei Tanács épületének

átadását követően. 1950-től a városvezetőt Tatabányán sem polgármesternek, hanem tanácselnöknek nevezték.

Ennek megfelelően megkezdték a modern, szocialista iparváros kiépítését. A cél egyértelműen az volt, hogy a nem is olyan régen önálló 66 településeket lehetőség szerint egységes városszerkezetbe tömörítsék. 1950-ben elkészült Tatabánya első rendezési terve, és megkezdték Újváros megépítését. Az új lakótelep az egykori szántók helyét foglalta el. Sorra épültek a várost ma is meghatározó épületek: Komárom Megyei Tanács (1952), Komárom Megyei Rendőrkapitányság (1953), Megyei Könyvtár (1963), Centrum Áruház (1966), Városi Tanács és Megyei MSZMP Székháza (1967). 1952-ben Újvárossal párhuzamosan Kertváros építését is megkezdték a Bányász Saját Ház (BSH) építési akció keretében.⁵

Fokozatosan kiépült Tatabánya ma is ismert városképe. Ezzel párhuzamosan a városközpont is áttevődött az egykori Felsőgalla területéről a Felszabadulás terére (későbbi nevén Fő tér, ma Árpád tér), melynek építési munkálatait 1967-re fejezték be. Ugyanakkor az is láthatóvá vált, hogy a város létét biztosító bányászat kezd kimerülni. 1964-re a tatabányai szénbányák termelése elérte a tetőpontját. Az 1970-es évek elejére pedig már több aknát is bezárták. A bányászat hanyatlása egyértelművé vált.

Mint láttuk, a bányanyitástól eltelt hetven év alatt alapvető gazdasági-társadalmi változások érték a térség lakosságát. Az egységes Tatabánya megvalósulásával pedig szükség lett egy identitás megteremtésére is. Erre már csak azért is szükség volt, mert az évtizedek alatt óriási munkástömegek érkeztek Tatabányára az ország minden részéből, sőt, az első esztendőkből az akkor még létező Osztrák–Magyar Monarchia valamennyi tartományából – ők így elveszítették eredeti gyökereiket. Illetve nem ártott válaszolni arra a kérdésre sem: mikor kezdődött egyáltalán Tatabánya története?

A sikeres helytörténeti kutatáshoz minden esetben elengedhetetlen egy közgyűjtemény (könyvtár, múzeum, levéltár) megléte, mely biztosítja a szakmai felügyeletet, valamint a kiadói tevékenységet is ellátja egy ilyen jellegű vállalkozásnál. Tatabányán az 1952-ben létesült megyei könyvtár számított az első közgyűjteménynek, mely 1963-ban önálló épületbe költözött a város központjában. A helytörténetírás legelemibb feltétele tehát adva volt.

A tatabányai történetírás első terméke Bárdos László könyvtáros *Bányászszív és bányászökök* című munkája, amely minden bizonnyal a várossá egyesítés 10. évfordulója alkalmából készült.⁶ A kötet szintézisszerűen igyekezett összefoglalni a város történetét az 1896-os bányanyitástól a második világháború végéig. A munka erénye, hogy szerzője fővárosi közgyűjteményekben is végzett kutatásokat, és elsődleges levéltári forrásokat is felhasznált. A város történetét azonban kizárólag az osztályharc keretében értékelte.

A tatabányai történetírás következő kiadványának tekinthető az 1967-ben kiadott *Tatabánya város 20 éve* című album, melyet valószínűleg szintén a könyvtár munkatársai készítettek. Az album legfőbb forrásértéke, hogy színes képek formájában mutatja be a város hétköznapjait az 1960-as évek közepén. Időtállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy napjainkban is előszeretettel tesznek közzé a válogatásból helytörténeti Facebook-csoportokban képeket, melyeknek általában nagy sikerük van.

Ilyen előzmények után érkezünk el az 1972. évi 25 éves jubileumi ünnepséghez. Az előkészülteket természetesen korábban meg kellett tenni. Először két évvel korábban, a Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) 1970. április 15-i ülésén találkozunk az ügygel.⁷ A városvezetők rendeletet hoztak a város parkosításának előmozdítására, és döntöttek az ún. Jubileum park megépítéséről, amit majd a jubileum alkalmából kívántak átadni. Az 1970. augusztus 20-i VB ülésen egy harmincperces, Tatabányáról szóló színes film megrendeléséről döntöttek. Az 1971. november 4-i VB ülésen pedig Salamon Hugóné tanácselnök-helyettesre és a Népművelési Tanácsra bízta az 1972 októberében esedékes jubileumi ünnepség megszervezését és lebonyolítását.⁸

Az 1972. május 24-i tanácsülésen a díszpolgári cím adományozásáról alkottak tanácsrendeletet.⁹ (Érdekesség, hogy díszpolgári címet csupán két esetben adományoztak a szocializmus fennállása alatt Tatabányán. Először 1972-ben, majd legközelebb a harmincéves jubileum alkalmával 1977-ben. Utóbb Gál István bányagazgató és Gáll István író közösen kapták meg az elismerést. Ezt követően viszont csak a rendszerváltás időszakában adományoznak újra díszpolgári címet.)

1972. október 10-én, pontosan a 25. évforduló napján adták át Újvárosban a Jubileum parkot.¹⁰ Nyugodtan kijelenthetjük, hogy a jubileum legmaradandóbb alkotása egyértelműen a szabadidő eltöltése, valamint sportolás céljából kialakított park lett, amit az utókor szimplán „Jubi park” néven ismer.

Az ünnepségsorozatot 1972. október 11-én bonyolították le a Nép-házban, az alakuló ülés egykori helyszínén. Az eseményen részt vett Fock Jenő miniszterelnök is. Az ünnepség a Bányász-művészegyüttes műsorával indult, majd az úttörők felvonulásával folytatódott. Az ünnepi tanácsülésen Sütő András tanácselnök átadta Andó Gy. Ferencnek, a város első polgármesterének a Szocialista Hazáért Érdemrendet, valamint a díszpolgári címet.¹¹

Egyúttal bemutatták a *Beszélgetés egy várossal* című dokumentumfilmet. Köszöntőbeszédék hangzottak el a megye több városának (Oroszlány, Esztergom) képviselőitől. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa pedig több tatabányai személyt tüntetett ki a helyi közösség érdekében végzett munkája

eredményeképpen. Fock Jenő miniszterelnök a délután folyamán tatabányai bányaaknákat látogatott meg, majd visszatért Budapestre.¹²

A jubileum alkalmából elkészített könyvek közül kettőt érdemes kiemelni. A legnagyobb vállalkozás egyértelműen a *Tatabánya története* 68 I. és II. kötete.¹³ A szerkesztőbizottság munkájában a kor meghatározó helytörténészei, értelmiségije vettek részt, többek között Ortutay András, a Komárom Megyei Levéltár igazgatója. A szerkesztők a Magyar Országos Levéltárban és egyéb fővárosi közgyűjteményekben is végeztek kutatásokat, a végeredmény azonban így is felemás lett. Már önmagában sokat mond az a tény, hogy a két kötet közül az első foglalkozott az 1945 előtti ezer esztendővel és a térség domborzati viszonyaival, míg a második kötet a megmaradt huszonhét esztendővel. Az aránytalanság meglehetősen szembetűnő.

A tartalmat minden esetben úgy osztották fel, hogy az első két fejezet az eseménytörténetet dolgozza fel, a további mintegy három fejezet tematikus. A tartalom ideológiai töltete igen erős, a második kötet célja egyértelműen az elmúlt huszonöt év eredményéinek propagálása, a hasonlóság tehát igen nagy Bárdos László munkájához képest. Tekintve, hogy a két munka megjelenése között tizennégy esztendő telt el, az lehet az érzésünk, hogy Tatabánya történetírása szinte egyáltalán nem fejlődött és nem születtek új kutatási eredmények. A köteteket az ideológiai tartalom túl azért is sok bírálat érte, mert a nyelvezete rendkívül unalmas. Bár többször felmerült, nem készült még új szintézis Tatabánya történetéről, így a helytörténeti kutatóknak minden esetben szükségés kézbe venniük.

A *Tatabánya kislexikon* is eredetileg az 1972-es jubileumi évre szánták, a munka azonban annyira elhúzódott, hogy csak 1975-ben jelent meg. A kötet Tatabánya életében meghatározó szerepet játszó személyekről, egyesületekről, intézményekről és üzemekről mintegy ezer szócikket tartalmaz.¹⁴ A szerkesztés szempontjait nem egységesítették: minden személytől/szervezettől kértek be egy szócikket. A kislexikon hosszú bevezető tanulmánnyal kezdődik, amely a város történetét dolgozza fel.¹⁵ Létjogosultsága ennek nincsen, ugyanis az olvasó ezen ismeretanyagot már megkaphatta a korábbi helytörténeti kiadványokban.

A kislexikon módszere hasonló a *Tatabánya történetéhez*, ugyanis szinte kizárólag az 1944/45-ös év ellenállói és az 1945 utáni meghatározó személyek, szervezetek szócikkeit tartalmazza. Az 1945 előtti időszak kiemelkedő bányamérnökei, bányaigazgatói közül jóformán senki nem került be. Egy kivétellel számolhatunk: Vizer Vilmos bányamérnök a MÁK Rt. műszaki vezérigazgatója, majd 1942-től 1945-ben bekövetkezett haláláig a vállalat általános vezérigazgatója volt. Személyileg ugyanakkor egyáltalán nem volt kötődése Tatabányához, ugyanis pályája során mindvégig a MÁK Rt. fővárosi központjában dolgozott. Ezért igen nehezen érthető, hogy miért éppen őt

érte az a megtiszteltetés, hogy szócikket kapott a *Tatabánya kislexikon*ban.

Megállapíthatjuk, hogy az 1972. évi 25 éves jubileum alkalmából tettek először kísérletet arra, hogy Tatabánya polgárainak identitást adjanak, ez azonban hangsúlyosan a korszak ideológiai sémái mentén történt. Az elkészült helytörténeti könyvek hagynak maguk után kivetnivalót, 69 új szintézis azonban a mai napig nem született. A kiadványok elkészítésében a Megyei Könyvtár irányító és szervező munkájának volt alapvető szerepe. Nem véletlen, hogy az első tatabányai helytörténészek a könyvtáros szakmából kerültek ki.

¹ TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva, *Tatabánya lakótelepei és utcanevei*, Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2010 (Tatabányai Levéltári Füzetek, 12), 13

² RAVASZ Éva, *A polgárosodás folyamatának kezdetei és akadályai a tatai szénmedence területén = Az újjáépítéstől a községegyesítésig. Tatabánya elődtelepülései a koalíciós években 1945–1948*, szerk. RAVASZ Éva, Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 2007 (Tatabányai Levéltári Füzetek, 11), 64.

³ TAPOLCAINÉ, *Tatabánya lakótelepei...*, i. m., 14.

⁴ ERDMANN Gyula, PETŐ Iván, *A magyar szénbányászat története a felszabadulástól a hároméves terv végéig*, Bp., Akadémiai, 1977, 67

⁵ TAPOLCAINÉ, *Tatabánya lakótelepei...*, i. m., 23

⁶ BÁRDOS László István, *Bányászszív és bányászököl: Tatabánya munkásmozgalmának története a bányanyitástól a felszabadulásig, 1896–1945*, Tatabánya, Tatabánya Városi Tanács, 1958.

⁷ Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára (TbL) XXIII.1.1 (Tatabánya Városi Tanács VB iratanyaga), 1970–1972, VB ülés jegyzőkönyv, 1972. április 25.; TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva, *Tatabánya közigazgatási repertóriuma*, Tatabánya, Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára, 1999 (Tatabányai Levéltári Füzetek, 5), III, 151.

⁸ TbL XXIII.1.1, VB ülés jegyzőkönyv, 1972. november 4.

⁹ TbL XXIII.1.1, Tanácsülés jegyzőkönyv, 1972. május 24.

¹⁰ HORVÁTH Géza, *Tatabánya 70 éve dióhéjban: Várostörténet kronológia = Jó szerencsét! Tatabánya 1896–1900*, szerk. ifj. GYÜSZI László, HORVÁTH Géza, Tatabánya, József Attila Megyei és Városi Könyvtár, 2017, 182.

¹¹ Dolgozók Lapja, 1972. október 13.

¹² Uo.

¹³ *Tatabánya története*, szerk. GOMBKÖTŐ Gábor, HORVÁTH Géza, Tatabánya, Tatabánya Városi Tanács, 1972, I–II.

¹⁴ *A József Attila Megyei Könyvtár ötven éve*, szerk. TAKÁCS Anna, Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 2002, 111.

¹⁵ *Tatabányai Kislexikon*, szerk. GYÖRI László, MÉSZÁROS Antal, Tatabánya, Tatabánya Városi Tanács, 1975.